

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії стародавнього світу, середніх віків та музеєзнавства
Чернівецька обласна державна адміністрація
ГО Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал»
імені Василя Стуса
Науково-дослідний Центр Буковинознавства (Чернівці)
ГО Центр регіональної співпраці «Діалог»

**PER ASPERA AD ASTRA:
до 100-літнього ювілею
відомого археолога Бориса Тимощука**

Тези доповідей Міжнародної наукової конференції

м. Чернівці, 8 квітня 2019 року

Чернівці

Мехнодрук

2019

ОРГКОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ

Добржанський О. В., д.і.н., проф. (*співголова*)

Павлюк М. В. (*співголова*)

Чучко М. К., д.і.н., проф.

Пивоваров С. В., д.і.н., проф.

Михайлина Л. П., д.і.н., доц.

Скорейко Г. М., к.і.н., доц.

Карпо В. Л., к.і.н., доц.

Грига В. В.

Буйновська Є. В.

Руснак О. В., к.і.н.

Калініченко В. А., к.і.н.

Ільків М. В., к.і.н. (*секретар*)

Per aspera ad astra: до 100-літнього ювілею відомого археолога Бориса Тимошука: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції (м. Чернівці, 8 квітня 2019 р.). – Чернівці: Технодрук, 2019. – 139 с.

Тези доповідей конференції присвячені актуальним питанням історії та археології, які впродовж багатьох десятиліть плідно досліджував відомий вітчизняний науковець Борис Тимошук (1919-2003): старожитності кам'яної доби, епохи палеометалу й раннього заліза межиріччя Верхнього Пруту і Середнього Дністра; слов'яно-руська археологія; пам'ятки козацької доби; історичне краєзнавство й охорона та використання об'єктів історико-культурної спадщини Чернівецької області. Результати досліджень представили науковці та краєзнавці з Чернівецької, Івано-Франківської і Тернопільської областей, Києва, Львова, Ужгорода, Луцька, Харкова, Вінниці, Кам'янця-Подільського (Україна), Відня (Австрія), Нюрнберга (Німеччина), Сучави (Румунія), Кошаліна (Польща), Будапешта (Угорщина).

© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

© Автори

З М І С Т

Михайлина Л., Пивоваров С. 100-річчя українського археолога Б.О.Тимощука	8
Абашина Н. В.А.Богусевич – дослідник давньоруських міст	13
Авраменко М. Дві групи зруйнованих поховань з черняхівського могильника Комарів-1	14
Антл-Вейзер В., Мішка К., Ткачук Т. Трипільське поселення Шипинці. Сучасний стан досліджень	16
Бабій О. Елементи середньовічного клинкового озброєння з Рухотинського городища (уроч. Корнешти)	17
Баяк В. Ткацька майстерня ранньослов'янського часу з околиць Луцька	18
Боднарюк Б., Сандуляк І. Терени села Великий Кучурів в контексті історико-археологічних даних	20
Боднарюк М. Діонісій Олінеску – глибочанин, який створив першу археологічну карту Буковини	22
Боднарюк М., Калініченко В. Нові знахідки пізньосередньовічного озброєння з території Пруто-Сіретського межиріччя: до постановки проблеми	25
Борисов А. Середньовічні кочів'я в лісостепу (на прикладі печенігів Поросся)	26
Будзан Д. Давньоруський Хотин у дослідженнях Б.О.Тимощука	28
Буйновська Є. Іконографічні джерела з історії Хотинської фортеці	29
Булик Н. Українські археологи у Львівському університеті (1918-1939)	31

Вакуленко Л. Пам'ятки II-I ст. до н.е. на західних землях України	33
Возний І. Історична демографія міст X-XIII ст. на території Північної Буковини	35
Воронцова О. Перші дослідники київських печер	37
Воротняк І. Етноконфесійна складова феномену буковинської толерантності	38
Гуцал В. Б. Тимошук та І. Винокур – видатні постаті в археології України	41
Добржанський О. Б.О. Тимошук – дослідник історії міст і сіл Чернівецької області	43
Добрянський В. Чи знаходився літописний Моклеков поблизу с. Біла на Чортківщині: лінгвістично-етимологічний та топонімічний аспект дослідження	44
Добрянський В., Площанський П. Про дослідження печери «Гиньківці» на Заліщанщині	48
Желага Д., Черновол Д., Корвін-Піотровський А., Боднарюк М. Розвідки пам'яток трипільської культури в Глибоцькому районі	50
Зарубій Е. Ярослав Пастернак та Львівський історичний музей	51
Зоценко І., Гнера В., Лавров В. Археологічні дослідження території Кирилівської обителі у місті Києві	53
Івакін В., Баранов В. Археологічні дослідження західно- балтського могильника Острів-1 у Пороссі	54
Іваночко А. Особливості постачання та використання води на території Хотинської фортеці та міста Хотина згідно вірувань мусульман	56

Ільків М., Грига В. Посудина з кам'яної кераміки з Хотинської фортеці	57
Калініченко В. «Σχλαβήνιος» на службі болгарських ханів під час війн з Візантією у першій половині IX ст.	59
Калініченко В., Пивоваров С. Нові знахідки предметів ударної зброї із середньовічного поселення в Рідківцях	62
Каплієнко В. Історія формування колекції речей салтівської культури в фондах Музею Археології в першій половині XX сторіччя.....	64
Кожолянко О. Юрій Іванович Полянський – дослідник західноукраїнського палеоліту	66
Куценяк О. Археологія у житті Олега Кандиби (Ольжича) крізь призму виставки «Захочеш – і будеш!» (до 110-ї річниці від народження)	68
Кушнір І. Археологічні студії К.А.Ромшторфера на Буковині	70
Манігда О., Грабовська О. Проект «Уличі. Археологічна карта»	71
Мельничук О. Дослідження дерев'яних храмів княжого Галича	73
Милян Т. Слов'янські пам'ятки V-VII ст. у верхів'ях Західного Бугу	75
Мисько Ю. Визначення складу металевих виробів з археологічних досліджень Митрополичого саду Кисво-Печерської лаври у 2018 р. шляхом рентгенфлуоресцентного аналізу (РФА).....	76
Михайлина Л. Ранньосередньовічні гнізда поселень райковецької культури на Буковині та їх соціальний зміст.....	79

Михайлюк В. Паспортизація об'єктів археології міста Чернівці.....	80
Мордовін М., Прохненко І. Товарні пломби Невицького замку.....	82
Моця О. Актуальні проблеми археологічних досліджень давньоруської Буковини.....	85
Нємічева Т. Кавоваріння: османська традиція Хотина	87
Петраускас О., Діденко С. Поховання з бронзовою римською посудиною на Поділлі	88
Пивоваров С. Нумізматичні матеріали з Буковини в дослідженнях Б.О.Тимощука	90
Преступенко Ю., Романович Т. Каталогізація слов'янських пам'яток Чернівецької області Б.О.Тимощуком	92
Рідуш Б., Поп'юк Я. Новий шар верхнього палеоліту на багатошаровій стоянці Дорошівці-3	94
Рубанець М. Місто Котовець – міф чи реальність.....	95
Руснак О., Головлєв М., Задорожнюк А., Ільків М. Печатки Хотинщини: штрихи до каталогізації	99
Строцьєнє М., Строцьєнє Б. Мильне V – могильник початку III ст. на Волино-Подільському порубіжжі	101
Терський С. З історії дослідження археологічно-архітектурної пам'ятки «Скелі Довбуша» в с. Бубнище на Прикарпатті.....	103
Томенчук Б. Галицько-Буковинське Прикарпаття, як контактна етнокультурна зона склавів і антів. До проблеми локалізації «Мурсіанського озера» Йордана	105
Третьяков О. Особисті знаки та рахункові бірки на Буковині в XIX – на початку XX ст.	107

Федорук А. Польові розвідки Й. Кромайєра та сучасні дослідження місця битви під Філіппами (42 р. до н.е.).....	109
Филипчук А. Давній Пліснеськ (слов'янський період).....	111
Чаглей В. Музеєфікація культурної спадщини в контексті пам'яткоохоронної роботи	112
Чобан Р., Діголарь М. Новий підйомний матеріал верхньопалеолітичних пам'яток Прут-Черемошського вододілу	113
Чучко М. Північні волості Молдавської землі в складі Сучавської митрополії та Радівецького єпископства.....	115
Шелеп В., Ляска В., Филипчук А. Історико-культурний заповідник «Давній Пліснеськ».....	117
Шкурідін О. Кургани Хотинського району: історія дослідження і проблеми збереження	118
Шманько О. Педагогічна діяльність Бориса Тимошука в Чернівецькому університеті	120
Ягодинська М. Старозбаразьке городище: періоди заселення	122
Яненко А. Практики вшанування археологів і музейників у інтелектуальному співтоваристві УСРР 1920-30-х рр.	123
Яшна О. Про історико-культурну цінність черепиці типу «татарка» як елемента покрівлі пам'ятників мусульманської архітектури Криму XV – першої половини XX ст.	126
Яшний Д. Документальні поштівки кінця XIX – початку XX століть як джерело пам'яткознавчих студій: методологічна складова	128
Ignătescu S. Mitul creației în decorul pictat Cucuteni-Trypillia	129
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ	131

здійснювати істінджа – очищення геніталій після походу в туалет. Воно також є обов'язковим і без нього допуску до намасу немає. Саме тому в кожному туалеті стояв кумган чи афтафа – глечик з довгим вузькогорлим носиком і ручкою для омовіння.

Коран розглядає очищення як частину ритуалу, яке може бути здійснено лише протічною водою. Ванна чи басейн не підходять для цього, адже не вважаються чистими. А так як мусульмани моляться 5 разів на день і перед кожною молитвою потрібно зробити мале очищення (вуду), то чешме (фонтали) з протічною водою розташовувались для зручності по всій території фортеці і біля мечетей.

Що ж до повного омовіння, то для цього використовували турецькі лазні – хамами. Похід у лазню для мусульман це подія, якій приділяли велику увагу. Першою лазнею, на яку одразу ж звертаємо увагу – це лазня навпроти мечеті Валіде-султан. Згідно планів, вона була найбільшою і мала класичну будову, про що свідчить купол з віконечками в центрі. Такий купол розміщувався над кімнатою з найвищою температурою, де мили відвідувачів, робили їм масаж, стрижку та депіляцію. В хамам приносили різноманітні ласощі і тут проводили весь день. Окрім цієї, згідно іконографічних джерел, нараховувалось ще чотири лазні на території м. Хотин.

Турецькі чешме, лазні і навіть туалети – це цілий культурний пласт, який залишився на наших землях і, дослідивши який, можна краще уявити повсякденне життя жителів не лише фортеці, а й регіону.

Микола Ільків,

Віктор Грига (Чернівці)

ПОСУДИНА З КАМ'ЯНОЇ КЕРАМІКИ З ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ

У 2018 р. під час вивчення решток мечеті Хотинської фортеці у розкопі східніше її мурувань було виявлено значну колекцію матеріалів Нового часу, характерного для XVII і, особливо, XVIII ст. У вигляді розвалу фрагментів зафіксовано поміж іншого посудину з кам'яної кераміки. Якщо такі категорії імпортного посуду як малоазійський напівфаянс (Мисько, 2009), далекосхідна та західноєвропейська порцеляна (Ільків, 2017) вже виділялися, то вироби з кам'яної кераміки із цієї пам'ятки раніше були невідомими.

Знахідка являє собою виготовлену на гончарному колі пляшку з вузькою горловиною (діаметр вінець – 3,2 см), циліндрично-опуклим корпусом (максимальний діаметр – 11,3 см; діаметр

денця – 10,2 см) і петельчастою ручкою (7,4 см). Черепок – яскраво-сірий на зломі та зсередини, дрібнозернистий, малопористий, щільний, товщиною 0,3-0,6 см. Зовнішня поверхня покрита склоподібною поливою, характеризується сірим, коричневим та фіолетовим відтінками. Під нижнім приліпом ручки присутнє чітке пальцеве вдавнення, а на протилежній стороні корпуса – відбиток круглого штамп (діаметр – 3,5 см): два концентричні кола одне в одному; у внутрішньому – латинський хрест з літерами «С» і «Т» під боковими раменами; зовні по колу – напис «SELTERS:». Праворуч від клейма по сирій масі прокреслено «N», а в нижній частині посудини – «76». Висота виробу становить 28,9 см; об'єм – орієнтовно 1,5-1,6 л. Матеріал, морфологія й епіграфіка знахідки дозволяють ідентифікувати її як пляшку від всесвітньо відомої зельтерської води (рідше використовується термін «глечик»). Її назва походить від однойменної місцевості і джерела з природною мінералізацією Зельтерс (Niederselters) у сучасному Гессені (Німеччина). З XVIII ст. популярний напій, який вважався також хорошими ліками від багатьох недуг, експортувався у герметичній тарі в різні країни Європи, Америку, Африку, Південну Азію. Гутне скло для цього не годилося й тому використовувалися пляшки з кам'яної кераміки, які аж у XX ст. витіснили фабричні скляні вироби. Форма і пропорції пляшок поступово еволюціонували від округлих («яйце-», «цибулеподібних») до зручніших для транспортування циліндричних. Так, за типологією Б. Брінкмана (1982), хотинський екземпляр відноситься до типу С. Для забезпечення захисту і якості продукції на поверхню пляшок по сирій масі наносився штамп, який, завдяки доволі динамічній політичній історії регіону, часто змінювався і слугує, відповідно, хорошим хронологічним індикатором. Зокрема літери «С» і «Т», які почали наноситися з середини XVIII ст., позначають князівство Курттрір (нім. Kurfürstentum Trier, Kurtrier, Cur-Trier). Воно проіснувало до 1803 р., після чого регіон з мінеральними джерелами ввійшов до складу герцогства Нассау. Загалом такі клейма характерні для останньої третини XVIII ст. (Wieland, 1980). Прокреслена вручну літера «N» позначала місце виготовлення керамічної тари – Науорт, у сучасному районі Вестервальд. Таке маркування гончарі почали використовувати з 1758 р. Цифри ж, у даному випадку «76», могли додатково ідентифікувати виробника посуду і з'явилися на пізніше 1783 р. (Heege, 2009).

Впродовж 1788-1793 р. значна частина Хотинщини входила до складу Хотинської марки Австрії. У фортеці перебував австрійський гарнізон, а турецьку мечеть було перетворено на католицьку церкву (Добержанський, Макар, Масан, 2002). Зважаючи на німецьке походження пляшки з мінеральною водою, її датування і відсутність інших подібних знахідок, є вагомі підстави припустити її зв'язок із перебуванням австрійського війська на території Хотинської фортеці. Схожі, але більш пізні пляшки від води з природною мінералізацією походять з рятівних розкопок у Львові (Скарби підземного Львова, 2011), а також експонуються в Чернівецькому та Івано-Франківському краєзнавчому музеях.

Віталій Калініченко (Чернівці)

**«ΣΧΛΑΒΗΝΙΑΣ» НА СЛУЖБІ БОЛГАРСЬКИХ
ХАНІВ ПІД ЧАС ВІЙН З ВІЗАНТІЄЮ У
ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ IX ст.**

На початку IX ст. в Першій Болгарській державі розпочався новий етап історичного розвитку, який характеризувався територіальним розширенням, утвердженням авторитету влади хана, створенням державних інститутів влади, а також зростанням ролі слов'янського елемента у загальнодержавному масштабі та у всіх сферах життя тогочасного суспільства.

Політичне піднесення Першої Болгарської держави у першій половині IX ст. в значній мірі пов'язане з розширенням її території, яке відбувалося, головним чином, у північно-західному, північно-східному та південно-західному напрямках, де проживала значна кількість слов'янського етнічного елементу. Результатом територіального розширення Першої Болгарської держави у перших десятиліттях IX ст. було включення величезної території на північ від Дунаю, освоєння цих земель та проведення адміністративної реформи. Уся держава була поділена на саракти, де ханом Крумом було виділено окремо «*Вътрешну*» і «*Външну*» області. «*Вътрешна*» область – це були території центральної частини держави зі столицею у м. Пліска. А «*Външна*» область – це навколишні землі, які входили до складу держави хана. Новоприєднані землі, які в результаті військової експансії у 803-805 рр. були завойовані ханом Крумом, у візантійських джерелах отримали назву «*Отвъддунавской България*». Саме вони увійшли до складу «*Външної*» області Першої Болгарської держави, де формально встановлювалася верховна влада хана. На місцях, де